

БАЛТЫ И СЛАВЯНЕ:
ПЕРЕСЕЧЕНИЯ ДУХОВНЫХ
КУЛЬТУР

Составители и редакторы
Татьяна Владимировна Цивьян
Мария Вячеславовна Завьялова
Артурас Юдзентис

Versmė
ВИЛЬНИУС | 2014

BALTAI IR SLAVAI:
DVASINIŲ KULTŪRŲ
SANKIRTOS

Sudarė ir redagavo
Tatjana Civjan
Marija Zavjalova
Artūras Judžentis

Versmė
VILNIUS | 2014

UDK 811.17
Ba278

Recenzavo
Prof. dr. Daniel Petit
Dr. Tamara Sudnik

Рецензенты
Проф. др. Даниэль Пети,
К.ф.н. Тамара Михайловна Судник

Vladimiro Toporovo nuotraukos autorius
Juozas Budraitis

Автор фотографии
Владимира Николаевича Топорова
Юозас Будрайтис

ISBN 978-9955-589-99-0

© Autoriai, 2014
© M. Zavjalova, sudarymas, 2014
© T. Civjan, sudarymas, 2014
© A. Judžentis, sudarymas, 2014
© „Vermės“ leidykla, 2014

Vytautas Tumėnas
Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

BALTŲ IR SLAVŲ TEKSTILĖS GEOMETRINIŲ RAŠTŲ PAVADINIMŲ (NOMENKLATŪROS) IR PAVIDALŲ (FORMOS) BENDRYBĖS

ANOTACIJA. Tradicinis ornamentas paprastai suvokiamas kaip lokalus reiškinys. Todėl siekiant nustatyti baltų ir slavų tekstilės raštų pavadinimų bendrybes, aktualu išryškinti universaliuosius jo aspektus ir atskleisti ornamento formų ir pavadinimų kompleksų tarpetninius ryšius.

Tyrime taikant analitinę ir semiotinę metodiką klasifikuojami baltų ir slavų tekstilės ornamentai bei jų liaudiški pavadinimai, ir išryškinami būdingi bendri bei panašūs elementai. Lietuvių ornamento duomenų pagrindu sudaroma bendrų ornamentų tipologija, kuri grindžiama svarbiausių ir būdingiausių raštų formų sąsaja su jų pavadinimų mitopoetiniais įvaizdžiais. Atskleidžiami ornamento raštų bei jų pavadinimų įvaizdžių varijantiški asociatyvūs ryšiai ne tik vieno ženklo tipo erdvėje, bet ir raštų, priklausančių skirtingų ženklų tipams, pavadinimų sąsajos bei šio reiškinio potekstė. Išryškėja panašūs baltų ir slavų ornamento pavadinimų klasifikavimo principai, kurių pobūdis analogiškas archajiškų tautų ornamento nomenklatūros sandaros taisyklėms. Tokiu būdu aiškėja tarptautiniai šio ornamento semantikos aspektai ir jos daugialypiškumas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: lietuvių tekstilės raštai, baltų ir slavų ryšiai, ornamento semiotika, ornamento mitopoetika.

Tradicinės lietuvių tekstilės geometriniis įstrižų linijų ornamentas glaudžiai susijęs su kultūros istorija, visuomenių vizualinio, matematinio-geometrinio, ženklinio ir simbolinio mąstymo bei žinijos raida. Šių geometrinių raštų kilmė itin archajiška, o jo formų semantika neretai susijusi su kultūrinėmis universalijomis, archetipais ir vaizdinių provaizdžiais. Platesnis tarpregioninis požiūris, apimantis ne tik baltų, bet ir slavų tradicinės kultūros duomenis, gali padėti nustatyti archetipinius ir universalesnius ornamento aspektus, labiau išryškinti archajiškuosius jo pradus. Todėl tikslinga palyginti baltų (lietuvių ir latvių) bei slavų (baltarusių ir rusų) tradicinės tekstilės (XIX a.–XX a. I pusės juostų ir diminių audinių) geometrinių ornamento formų tipų ir jų liaudiškų įvardijimų kompleksus ir nustatyti jų semiotinių aspektų bendrybes.

Lietuvių tekstilės (diminių audinių, juostų, puošybos pinikais) raštų pavidalai ir liaudiški įvardijimai autoriaus surinkti Lietuvos muziejuose, nagrinėjant jų eksponatus,

inventorių ir inventorinius aprašus. Taip pat remiamasi etnografinėse ekspedicijose autoriaus bei kitų tyrėjų užfiksuotais duomenimis. Kitų kraštų tekstilės raštų duomenys panaudoti remiantis kitų autorių publikacijomis.

Įvairius kitus lietuvių juostų ornamento nomenklatūros ir simbolikos klasifikacijos aspektus bei tyrimų šaltinius esu aptaręs ankstesniuose darbuose (Tumėnas 2002, 2005; 2008; 2009; Туменас 2011). Šiame tyrime siekiu išskirti tipologiškai būdingiausius lietuvių raštų ir jų pavadinimų kompleksus, kurių pavadinimai bei forma panašūs į randamus kaimyniniuose kraštuose.

ORNAMENTO PAVADINIMŲ TYRIMŲ APŽVALGA

Lietuvių tekstilės ornamento pavadinimų įvairovę yra tyrinėję P. Galaunė, M. Znamierowska-Prüfferowa; S. Bernotienė, A. Balčikonis, A. Mikėnaitė, E. Nenartavičiūtė, V. Savoniakaitė, A. Tamošaitis ir kt. Latvių ornamento pavadinimų analizei reikšmingi J. Niedrės, M. Slavos darbai. Baltarusijoje išskirtini G. Niačajevos vadovauto projekto bei M. Kacaro tyrimai. Rusų tekstilės raštų pavadinimus tarpukariu nagrinėjo E. Kletnova, B. Kuftinas, P. Grinkova, o XX a. II pusėje – L. Rusakova ir kt. Rusų tekstilės raštų pavadinimai glaustai apibendrinti M. Šmeliovos ir L. Tazychinės straipsnyje apie rusų nacionalinio kostiumo puošybą istoriniame ir etnografiniame atlase *Rusai* (Шмелева, Тазихина 1970: 89–123).

Šių autorių atliktiems ornamento nomenklatūros tyrimams būdinga lokali apibrėžtis, etnografinis, folkloristinis, dailėtyrinis ar semiotinis požiūris.

Tačiau ornamento pavadinimų kilmės ir sudarymo dėsnius bei raštų tradicinės liaudiškos klasifikacijos principus bei jų tarpetnines kultūrinės bendrybes geriau suprasti gali padėti lyginamieji tyrimai.

Reikia pastebėti, kad vien folkloristinio pobūdžio, naratyvinė raštų pavadinimų analizė yra perdėm ribota, kadangi joje nepaisoma ornamentų formos ir pavadinimų ryšio: dėmesys sutelkiamas ne į patį ornamentą, kaip kompleksinį reiškinį, bet į vieną jo aspektą – liaudiškų įvardijimų poetiką. Kitaip tariant, ne į vizualinės ir naratyvinės liaudies meno tradicijos simbiozę ornamente, bet tik į žodinės poetinės kūrybos ir tradicinės pasaulėžiūros ypatumus. Todėl tikslesnė ir detalesnė ornamento semantikos analizė įmanoma tik kompleksiskai nagrinėjant konkrečių ženklų išvaizdos ir įvardijimų ryšį bei atsižvelgiant į ornamento formų ir pavadinimų kompleksų tradicinės liaudiškos klasifikacijos principus. Tik apimant šiuos aspektus galima raštų (formos ir pavadinimo komplekso) semiotinę lyginamoji analizė keliose kultūrose.

Lietuvių ir kitų tautų ornamento formos ir liaudiškų įvardijimų komplekso tyrimai susiduria su tokiais sisteminimo ir vieningos bei vientisos metodikos trūkumais:

1. Nagrinėjant ženklus, nepaisoma jo formų ir pavadinimų variantiškumo. Nusakant ženklo įvardijimus, nepateikiama ir neklasifikuojama jo pavadinimų įvairovė.
2. Ženklių pavadinimų analizė dažniausiai apsiriboja jų išvardijimu, bet nekreipiamas dėmesio į aptariamų ženklų formą, kitaip tariant, raštų pavadinimai nėra siejami su jų forma.
3. Ženklių formų klasifikacija skiriasi nuo jų pavadinimų sisteminimo būdo. Dažniausiai ženklai klasifikuojami pasirinktinai teikiant pirmenybę arba jų formai, arba įvardijimui.
4. Klasifikuojant ženklų formas ir pavadinimus nekreipiamas dėmesys į ženklų formos spartesnės raidos ir didesnės įvairovės santykį su mažesne jų pavadinimų įvairove ir stabilesniu pastarųjų pobūdžiu.
5. Kiekvienas autorius siekia sukurti originalią ornamentų klasifikaciją, todėl šios srities analizės kalbai trūksta universalumo.

Kelias lietuvių juostų ornamentų klasifikacijas, paremtas skirtingais analizės principais, pirmasis Lietuvoje pateikė P. Galaunė. Raštų formas klasifikuojančiose lentelėse, remiantis ženklų formos evoliucijos kriterijumi, grupuojami kryžiaus, varlytės, žalčiuko ir kitų tipų raštai. Kitame atskirai autoriaus pateiktame raštų liaudiškų įvardijimų apibendrinime tiesiog išvardijami kai kurie labiausiai paplitę įvairūs raštų pavadinimai ir jų variantai, tačiau išsamesnė ir tikslesnė jų analizė ir klasifikacija nepateikiama, o audinių raštų forma nagrinėjama (Galaunė 1930: 263–266) atsietai nuo jų pavadinimų.

Kitokio požiūrio laikėsi Latvijos ornamentų tyrinėtojai XX a. pirmoje pusėje M. Silinis (Siliņš 1924), A. Dzērvītis (1925), J. Niedre (1930, 1931), E. Paegle (1943), o XX a. antroje pusėje – M. Slava (1992). Jie sutelkė dėmesį į raštų su jų pavadinimais kompleksus ir aiškino populiariausius tekstilės raštų tipus ir jų būdingiausius autentiškus pavadinimus.

Panašaus pobūdžio buvo ir XX a. pirmosios pusės rusų etnologų E. Kletnovos (Клетнова 1924), В. Куфтина (Куфтин 1926) ir Р. Гринковой (Гринкова 1928: 148–174) studijos, kuriose nagrinėjami autentiški tekstilės raštų pavadinimai yra tiksliai susiejami su jų forma (Гринкова 1928: 155–157; Клетнова 1924).

Išsamia ir patikima etnografinė Pietų Lietuvos svarbiausių tekstilės ornamentų ir jų liaudiškų įvardijimų analizė išsiskiria M. Znamierowskos tyrimas, skirtas Druskininkų apylinkių lietuvių juostų tradicijai (Znamierowska-Prüfferowa 1934: 5–7).

XX a. antros pusės lietuvių tekstilės ornamentų tyrėjų S. Bernotienės (1974) ir A. Mikėnaitės (Balčikonis, Mikėnaitė 1969) nuostatos artimos P. Galaunės požiūriui į raštų liaudiškus pavadinimus, kai apsiribojama tik jų išvardijimu, nepateikiant ženklų formos iliustracijų. P. Galaunės nuostata atsietai tipologizuoti raštų formas ir pa-

vadinius vėliau sekė ir A. Balčikonis (1961) bei A. Tamošaitis (Tamošaitienė, Tamošaitis 1988).

Pastaraisiais dešimtmečiais lietuvių tekstilės raštų formos tipologine analize domėjosi ir T. Jurkuvienė (2001) bei V. Savoniakaitė (1996). Nors autentiškiems raštų pavadinimams jos skyrė šiek tiek dėmesio, tačiau apsiribojo tik pačių būdingiausių raštų ir jų pavadinimų tipizuotų kompleksų išskyrimu. Detaliau ir išsamiau ornamentų morfologijos (raštų pavadinimų ir formos sąryšio, jų įvairovės, raštų formų genezės ir kt.) klausimų jos nenagrinėjo.

Ypatingą dėmesį raštų formų ir autentiškų pavadinimų ryšiui, aptardama Dieveniškų krašto juostų ornamentą, skyrė E. Nenartavičiūtė (1995: 310–319). Tyrinėdama zanavykų tekstilę šią nuostatą puoselėja ir I. Nėnienė. Nagrinėdama juostų raštus, ji siekia ne tipologizuoto ir apibendrinto jų aptarimo, bet atidžiai aiškina įvairiausių konkrečių raštų autentiškus liaudiškus pavadinimus ir jų variantus, atskleidžia raštų ir jų pavadinimų komplekso įvairovę. Tačiau detalesni teoriniai ornamentų morfologijos, raštų genezės ir jų klasifikacijos klausimai jai nėra aktualūs (Nėnienė 2010: 115–127).

XX a. pabaigoje rusų tekstilės raštų ir jų formų komplekso tipologijos bei semantikos tyrimais išsiskyrė etnologė L. Rusakova (Русакова 1989), duomenų apie kai kurių baltarusių tekstilės ženklų liaudiškus pavadinimus paskelbė dailėtyrininkas M. Kacaras (nors jo duomenų autentiškumas kelia abejonių) (Кацар 1996).

Latvių ornamentų tipologijos šiuolaikinei sampratai reikšmingas S. Ryžakovas indėlis, apibendrinant ankstesnius kitų autorių tyrimų rezultatus. Ji siekė pateikti kuo išsamesnę latvių tekstilės (ir kitų artimų liaudies taikomosios dailės sričių) raštų klasifikaciją, aptarti jų genezę, formos ir pavadinimų įvairovę, išnagrinėti liaudiškų įvardijimų folklorinį kontekstą (Рыжакова 2002).

Pačiu reikšmingiausiu pastarųjų metų baltų ir slavų kultūrų tekstilės raštų pavadinimų tyrimu galima laikyti G. Niačajevo vadovaujamą etnologų grupės darbą Baltarusijos Polesėje. Tyrimo rezultatai stebina surinktų tekstilės raštų pavadinimų ir jų variantų gausa. Dauguma raštų pavadinimų šiame tyrime susieti su konkrečiais vizualiniais ornamentų pavyzdžiais ir etnografinė lauko tyrimų metrika. Kompleksiniame tyrime siekta pateikti išsamų raštų autentiškų pavadinimų įvairovės ir variantiškumo paveikslą bei folkloristinę pavadinimų klasifikaciją (Нячаева 2004). Vis dėlto šiame darbe prioritetas teikiamas naratyviniams ornamentų aspektams, todėl raštų analizė neapima ženklų formos klasifikavimo problemų. Galima sakyti, jog šios itin išsamios folkloristinės ornamentų pavadinimų klasifikacijos autoriai ornamentų nesuvokė tarpdiscipliniškai, kaip žodžio ir vaizdo komplekso.

Iš negausių lenkų juostų raštų pavadinimų tyrimų reikia paminėti O. Lobačevskajos studiją, kuri mums itin aktuali dėl tikslų duomenų apie kai kuriuos raštus (Lobačewska 2005: 327–338). Reikšmingi ir bulgarų tekstilės raštų vardų tyrimai, atlikti etnologo K. Popovo (Попов 1986).

ORNAMENTO MITOPOETINIŲ ĮVAIZDŽIŲ KLASIFIKACIJA

Šio straipsnio autorius nuosekliai puoselėja įvairiapusį požiūrį į ornamentą kaip į vientisą formos ir jos įvardijimo kompleksą. Kita vertus, iki šiol nepavyko sudaryti universalios ornamento formų ir pavadinimų klasifikacijos, kuri vienodai išsamiai atskleistų visą daugialypę šių dėmenų įvairovę. Raštus klasifikuojant vieną didžiausių keblumų sudaro tai, kad folklorinėje pasaulėžiūroje raštų pavadinimams teikiama perkeltinė prasmė ir neretai jie simbolizuoja ne tai, ką tiesiogiai įvardija. Kitaip tariant, tam tikrų tikrovės objektų pavadinimą turintys ženklai neretai yra suvokiami kaip kito reiškinių simboliai. Pavyzdžiui, *roželės* rašto atveju, gėlės vardu vadinami ženklai gali simbolizuoti žvaigždžių sritį, nes turi žvaigždės formą. Kita vertus, jeigu klasifikuojame remdamiesi tradicine rašto, kaip vizualinio ir naratyvinio komplekso, mitopoetine simbolika bei istorinėmis ženklo ištakomis, tada žvaigždės ir kai kurie kiti kryžinės (pvz., šachmatų lentos pavidalo ženklas – *katpėdėlė*, arba laužytas kryžius) bei dantyto rombo formos raštai gali būti klasifikuojami ne tik kaip žvaigždžių, bet ir apskritai kaip dangaus šviesulių simboliai. Tokiu būdu (remdamasis raštų formos ir mitopoetinės prigimties pavadinimų įvairovės kompleksu bei ženklų geneze) esu suklasifikavęs lietuvių juostų ornamente vartojamus dangaus šviesulių raštus-simbolius (Tumėnas 2008: 78–85). Tačiau tradicinei simbolikai būdingas daugialypumas, todėl, pavyzdžiui, sudarant kitą augalijos ir gyvūnijos ženklų ir simbolių klasifikaciją, į ją patektų nemažai tų pačių ženklų, kurie minimi dangaus šviesulių klasifikacijoje. Taigi darosi aki-vaizdu, jog visos galimos raštų klasifikacijos yra sąlyginės, būtinai eliminuojančios tam tikrus kitus ornamento aspektus. Įdomiausia tai, jog toks ornamento semantikos struktūros ir klasifikacijos polivariantiškumas yra esminė liaudiškos tradicijos ypatybė.

Jeigu ženklus klasifikuotume ne pagal pirminius jų pavadinimų įvaizdžius, bet remdamiesi tų įvaizdžių simbolika, sudarytoji sistema būtų racionalesnė, tačiau tokio pobūdžio sisteminimas turėtų interpretacinėms teorijoms būdingų trūkumų (pvz., išankstines hipotetines nuostatas), be to, būtų reikalinga ir kitokia argumentacija bei darbo metodika. Todėl nuosekliai plėtojant lietuvių ornamento klasifikacijos tyrimus, šiame etape tikslinga apsiriboti pirminio semiotinio lygmens lietuvių tekstilės ženklų klasifikacija, paremta būdingiausių pavadinimų mitopoetika ir lietuvių raštų formos bei pavadinimų sąsajomis su kitų tautų tradicijomis.

Šiame tyrime siekiu pateikti naują, originalią sisteminę baltų ir slavų ornamento pavadinimų, susietų su ženklo forma, klasifikaciją. Šia klasifikacija siekiu įrodyti vizualinio ženklo pavidalo, kaip prioritetinio dėmens, svarbą aiškinantis pagrindinę ženklo simboliką, kuri gali geriau išryškėti apibendrinus visų žinomų baltų ir slavų raštų įvardijimus (pirminių folklorinių naratyvų įvairovę) ir nustačius jų panašumus

bei atitikmenis. Naratyvinių atitikmenų nustatymas remiantis kelių etninių tradicijų medžiaga įgalins ateities tyrimuose išplėsti ir mitopoetinio konteksto geografiją.

Ornamento formų tipologijos pagrindas – pirminių, primityviausių, archetipinių jo atmainų nustatymas.

Aptariamojo regiono baltų ir slavų tekstilės geometrinio ornamento archajiškumą liudija kai kurių jo ženklų ir ornamento kompozicinės sandaros principų sąsajos su neolitinės Senosios Europos Tripolės-Kukutenio ir Vinčos kultūrų tekstilės ornamentu. (Pastaraisiais tūkstantmečiais buvusioje šių kultūrų paplitimo teritorijoje gyvena serbai, ukrainiečiai ir rumunai.) Jis siejamas su mitinių būtybių apranga bei sakralinės keramikos puošyba (Tumėnas 2009; Туменас 2011). Jau šiuo seniausiu ornamento kilmės laikotarpiu buvo išplėtos pačios svarbiausios šio ornamento sandaros taisyklės. Drauge su pirminiais ženklais vartotos ir sudėtingesnės, stilistiškai išpuoselėtos jų atmainos.

Panašiai ir XIX–XX a. lietuvių liaudies tekstilėje ornamento raidos tarpsnius liudija tai, kad pirminiai primityviausi ženklai koegzistuoja drauge su sudėtingesnėmis jų plėtotėmis ir liaudies mąstyme jie visi priskiriami vienam raštų tipui – tai rodo panašūs pavadinimai, suteikiami visoms to paties tipo rašto atmainoms.

Skiriami 27 lietuvių austinių rinktinių juostų rašto tipai (Tumėnas 2005: 139–154). Tačiau ženklų formos ir pavadinimų komplekso tipologijos požiūriu aiškinantis slavų ir baltų tautų tekstilės (juostų ir kitų audinių) ornamentikos bendrybes aiškėja, kad tarptautinių tipų galima skirti perpus mažiau – tik trylika. Vienais atvejais jie apima visų nagrinėtų tautų tradicijas, o kitais atvejais remiasi tik kelių tautų medžiaga.

Kaip turintys itin daug bendrybių, baltų ir slavų tradicijose išskirtini šie juostų ir kitų audinių raštų pagrindiniai tipai: *roželė*, *agurkiniai*, *eglutė*, *akutės*, *katpėdėlė*, *varlytė* arba *vėžlelis*, *žalčiukas*, *žirgeliai*, *kryžiukas*, *lankutė*, *grėbliukai*, *laužytas kryžius*, *dantyta žvaigždė*.

Su žvaigždėmis ir kitais dangaus šviesuliais siejamos raštų formos ir pavadinimų kompleksai apima ne tik tų dangaus šviesulių ir kitų dangaus objektų, bet ir augalijos žiedų, vaisių, gyvūnų vidaus organų, plėšrūnų gerklės įvaizdžius bei geometrinius terminus.

Su augalijos pasauliu – medžiais, gėlių žiedais, taip pat daržovėmis siejami raštų vardai neretai yra susiję ir su tekstilės bei medžioklės artefaktų, dangaus šviesulių, naminių gyvūnų ir laukinių žvėrių kūno dalių įvaizdžiais.

Gyvūnijos pasaulio – paukščių, roplių, kitų gyvių, naminių gyvulių ir gyvūnų bei jų kūno dalių įvaizdžiai ornamento pavadinimuose kaitaliojami su kaimo aplinkos artefaktų ir reiškinių, krūmų sėklų, dangaus šviesulių, gėlių, laukinių uogų, medžių ir jų dalių įvardijimais ar liaudiškais geometriniiais pavadinimais.

Geometriniai terminai neretai kaitaliojami su roplių, gėlių, naminių gyvulių, paukščių vidaus organų, buities artefaktų, gamtos reiškinių įvaizdžiais.

Artefaktų, gamtos darinių įvaizdžius neretai atitinka ropliai ir gėlės.

Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad itin dažnai raštų pavadinimai pavaduoja vieni kitus ir grupės viduje – vieni gyvūnai neretai atstoja kitus, augalai – kitus augalus, artefaktai – kitus artefaktus, o geometriniams terminams būdinga sinonimija.

Taigi, pateikiama klasifikacija yra sąlyginė, jos tikslas – atskleisti įvardijimų įvairovę, atitikmenis ir tarptautinius panašumus.

a) Augalijos pasaulio įvaizdžiai

1. Rombo su ataugėlėmis raštai lietuvių vadinami *Roželė, Erškėtėlis, Snaigė, Žvaigždutė, Saulukė, Gėlytė, Katės pėdukė*. Latviai šį raštą juostose ir pirštiniuose vadina *Saulīte* 'saulutė', *Roze* 'rožė', *Ozoliņš* 'ažuolėlis', *Ozolzaru raksts* 'ažuolo lapų raštas', *Kaķpediņi* 'katpėdėlės'. Baltarusiai jį vadina *Рожа* 'rožė', *Сонца* 'saulė', *Жыцень* 'javų dvasia?', *Рэдзька* 'ridikas', *Вядзьмедзь* 'meška', *Кветку* 'žiedeliai, gėlytės', *Звёздачки* 'žvaigždėlės'. Rusai vadina *Цветок* 'žiedelis', *Репей* 'varnalėšos žiedas', *Гребенки* 'grebliukai'.

Taigi, baltų ir slavų tradicijoje rombo su ataugėlėmis raštų (juostose) pavadinimai atitinka reikšmingiausių augaliją ar jos žiedus tautosakoje (ypač rožes, ažuolus), taip pat saulės, žvaigždžių ir vestuvinės simbolikos gyvūnų (katės, meškos) (žr. Tumėnas 2008) mitopoetinius įvaizdžius.

2. Rinktiniuose diminiuose audiniuose vieni populiariausių pailgos formos su nedidelėmis ataugėlėmis ženklai lietuvių tradicijoje vadinami *Agurkiniai, Ažuolo lapai, Šaudykliukės, Šautuviukai*. Baltarusių tradicijoje jie vadinami *Дуб* 'ažuolas', *Дубовае лісце* 'ažuolo lapai', *Агурочак* 'agurkėlis'.

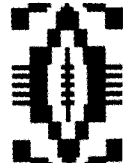
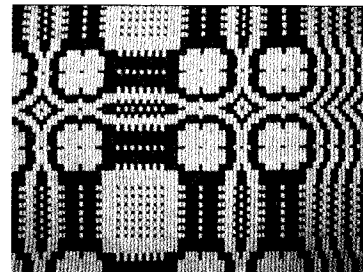
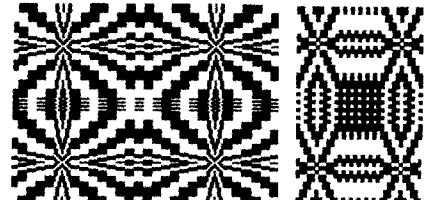
Vadinasi, baltų ir slavų tradicijoje išilginto rombo su ataugėlėmis ženklo (diminiuose audiniuose), panašaus į „roželę“ (juostose), įvardijimai siejami su galingiausio medžio – ažuolo, kuris tautosakoje neretai simbolizuoja Pasaulio medį, įvaizdžiu. Jų sąsają su kitais variantiniais raštų vardų įvaizdžiais – šaudyklėmis ir šautuvais, galima grįsti bendru Griausmavaldžio semantikos lauku, kuris apima ir tautosakos tradicijoje vyriško vaisingumo simbolikai neretai priskiriamus pailgos formos gausiasėklius augalus (agurkus, pupas ir pan.) (žr. Tumėnas 2005: 417–440).

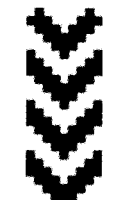

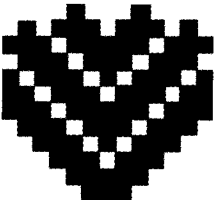
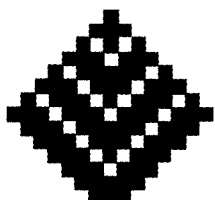
3. Eglutės rašto pavadinimų nustatyta tik baltų tradicijose. Lietuviai šį raštą vadina *Eglutė, Eglalė, Šluotelė, Vištakojėlė*; latviai – *Skuju raksts* 'spygliukų raštas', *Skujiņa* 'spygliukas'. (Beje, dzūkai *skujinuke* vadina pušinę šluotą krosniai valyti.) E. Paeglis, taip pat A. Dzėrvītis yra pateikę abejotino patikimumo pavadinimą – *Laimės slotiņa* 'Laimės šluotelė'.

Nustatytosios baltų bendrybės byloja apie reiškinio archajiškumą ir sudaro prielaidą ieškoti šių augalijos, gyvūnijos įvaizdžių ir raštų pavadinimuose minimų mitologijos personažų ryšio su gimimo, vestuvių ir laidotuvių, likimo simbolika bei laumių / Laimos semantikos lauku (žr. Tumėnas 2002: 156–167).

1 lentelė. Augalijos pasaulio įvaizdžiai

		
ROSE, SNOWFLACKE, STAR, SUN		
LT: Roželė, Erškėtėlis, Snaigė, Žvaigždutė, Saulukė, Gėlytė, Katės pėdukė		
LV: Saulīte, Roze, Ozoliņš, Kaķpediņi		
BEL: Рожа, Сонца, Жыцень (?), Рэдзька, Вядзьмедзь, Кветки, Звёздачки		
RUS: Цветок, Репей, Гребенки		

		
CUCUMBER, OAK LEAVES		
LT: Agurkiniai, Ažuolo lapai, Šaudykliukės, Šautuviukai		
BEL: Дуб, Дубовае лісце, Агурочак		

			
PINE TREE, BRUSH			
LT: Eglutė, Eglalė, Šluotelė, Vištakojėlė			
LV: Skuju raksta, Skujiņa, Laimės slotiņa (?)			

b) Gyvūnijos pasaulio įvaizdžiai

4. Rinktinių juostų raštuose vienas mėgstamiausių yra rombo ženklas: a) paprastos rombo atmainos raštai lietuvių vadinami *Akutė, Varnos akutė, Varnakis, Zvonkas, Bur-*

tukė (plg. burta), Riešutukas, Pelėdos akutės; latviai vadina Cūkastiņa 'kiaulės snukis'; baltarusiai – Вароняе вочка 'varnos akutė', Нува 'vaga' (?); rusai – Окошко 'angelis'; bulgarai – Очи 'akys', Пып 'bamba'; b) rombą su langučiais lietuviai vadina Langučiai, Kryžlangėlis; rusai – Глазку 'akutės'.

Baltų ir slavų tradicijose paplitę rombo kaip akių, varnos akies, kiaulės snukio, taip pat bambos įvaizdžiai sudaro prielaidą tyrinėti šio rašto sąsajas su chtoniškąja mitologija.

5. Katpėdėlės tipo raštai juostose ir diminiuose audiniuose lietuvių vadinami Katpėdėlė, Žvaigždukė, Rožytė, Dimučiai, Šiškučiai, Roželė, Sėjukas. Baltarusiai juos vadina Крыница 'šaltinis', Каточки 'katytės'. Rusai vadina Шапки 'šaskės'.

Kačių įvaizdžio baltų ir slavų tradicijose ryšys su žvaigždėmis ir rožėmis atitinka rombo su ataugėlėmis semantikos ypatybes.

6. Varlytės tipo raštai būna keturių atmainų: a) rombą su kabliukais lietuviai vadina Vėželis, Vėželis, Vėžiukas, Varlytė, Voras, Keturkėla, Ožkanagis, Nagos; latviai vadina Vėžišu raksts 'vėžių raštas', Vėžītis 'vėželis', Krupītis 'rupūžiukas'; baltarusiai vadina Казёл 'ožys', Крючча; rusai – Лягушка 'varlė', Лягушечки 'varlytės', Жаба 'rupūžė', Козюльки 'ožiukai', Клины 'klypai', Скобы 'žnyplės'; b) keliagubų linijų varlytę lietuviai vadina Panievalia, Panevala, Vėželis; c) rombą su ataugėlėmis dvejose priešingose viršūnėse lietuviai vadina Ožkapėdė, Obelėlė, Voras; baltarusiai – Дуб 'ąžuolas'; d) rombą su širdelių pavidalo ataugėlėmis dviejose viršūnėse lietuviai vadina Plačiakojis.

Varlės, vėžio, nagų, ožio įvaizdžių bendrybės, panašios atitikmenų sekos yra analogiškos baltų ir slavų tradicijose. Tai akivaizdžiai liudija apie reiškinio archajiškumą ir tarptautinius ryšius. Šių įvaizdžių semantikos laukas sietinas su vaisingumo simbolika.

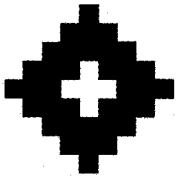
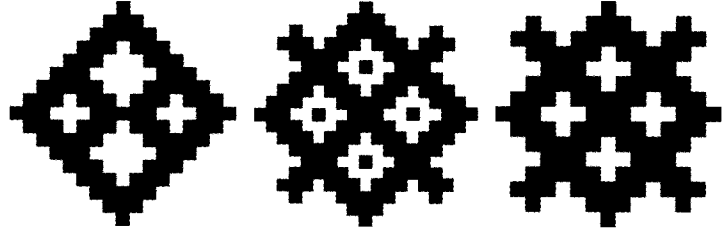
7. Žalčiuko tipo raštus lietuviai vadina Žalcukas, Žaltinėlis, Žaltys, Zuikutis. Latviai šį raštą vadina Zalktis 'žaltys', Kirmenis 'kirminas, žaltys', Kāsīte 'kabliukas', Zariņš 'šakelė'. Baltarusiai vadina Огнивик 'skiltuvėlis'; rusai – Огнивуы 'skiltuvai'. Bulgarai vadina panašiai – Огнивцата.

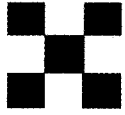
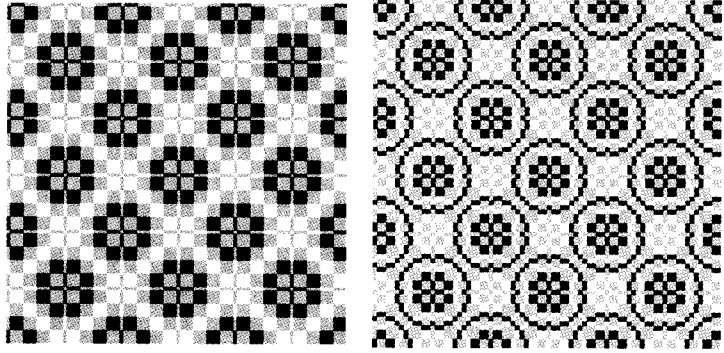
Šių raštų pavadinimuose minimi mitopoetiniai įvaizdžiai baltų ir slavų tradicijose skirtingi. Tačiau jie gali turėti bendrą simbolinį pagrindą, kadangi baltų archeologiniuose papuošaluose žalčio tipo figūros siejamos su svastika – dangaus ugnies ir šviesulių simboliu (žr. Tumėnas 2008: 78–85).

8. Žirgelių tipo raštai būna trijų atmainų: a) stogelį su kabliukais lietuviai vadina Žirgeliai, Arklukai, Arkliukas; latviai – Zirdziņš 'žirgelis', Aoiņragi 'avino ragai'; b) rombą su daugelio kabliukų ataugėlėmis lietuviai irgi vadina Žirgeliai; c) rombą su kabliukų ataugėlėmis viršūnėje lietuviai vadina Arklio galvukė, latviai – Zirdziņu raksts 'žirgelių raštas'.

Rašto įvaizdžių bendrybės baltų tradicijose liudija jo archajiškumą ir galimą ryšį su dualine ir mediacijos simbolika (plačiau žr. Tumėnas 2006).

2 lentelė. Gyvūnijos pasaulio įvaizdžiai

	
EYE, CROW EYE	WINDOWS
LT: Akutė, Varnos akutė, Varnakis, Zvonkas, Burtukė, Riešutukas, Pelėdos akutės	Langučiai, Kryžlangėlis
LV: Cūkastiņa	
BEL: Вароняевочка, Нува (?)	
RUS: Окошко	Глазку
BLG: Очи, Пып	

	
	CAT'S FOOT or FOOTPRINT
LT: Katpėdėlė, Žvaigždukė, Rožytė, Dimučiai, Šiškučiai, Roželė, Sėjukas	
BEL: Крыница, Каточки	
RUS: Шапки	

CANCER, TORTOISE, SPIDER, FROG		CANCER	SPIDER, GOAT'S FOOT, APPLE TREE	
LT: Vėžlelis, Vėželis / Vėžiukas, Varlytė, Voras, Keturkėla, Ožkanagis, Nagos	Panievalia, Panevala, Vėželis	Ožkapėdė, Obelėlė, Voras	Plačiakojis	
LV: Vezišu raksts, Vēzītis, Krupītis				
BEL: Казёл, Крючча		Дуб		
RUS: Лягушка, Лягушечки, Жаба, Козюльки, Клины, Скобы				

HORSES	HORSES	HORSE HEAD
LT: Žirgeliai, Arklukai, Arkliukas	Žirgeliai	Arklų galvukė
LV: Zirdziņš, Aviņragi		Zirdziņu raksts

c) Artefaktų ir kosmoso objektų įvaizdžiai

9. Grėbliukų tipo raštai gali būti dviejų atmainų. Paprastesnio pavidalo lietuvių vadinami *Grėbliukai*, *Šukos*. Latviai trijų ataugėlių grėbliukus vadina *Trejkajiņš* 'trikojis'. Baltarusiai šiuos raštus vadina taip pat – *Грабельки* 'grėbliukai'. Rusai grėbliuko pavidalo linijas raštuose ir pačius raštus vadina *Гребёнку* 'grėbleliai'. Užlaužtų ataugėlių grėbliukus lietuviai vadina *Dvilypas grėblalis*, *Sulaužtinis grėblelis*, *Vėželis*.

Įvaizdžio bendrybės liudija tradicijos archajiškumą. Tai leidžia ieškoti mitopoetikos simbolikos bendrybių. Remdamasis lietuviška medžiaga šį raštą sieju su dangaus šviesulių simbolika (Tumėnas 2008: 79–80, 83).

10. Laužtą kryžių lietuviai vadina *Grėbliukai*, *Sulaužtinis grėblelis*. Laviai jį vadina *Ugunskrusts* 'ugninis kryžius', *Kāšu krusts* 'kryžius su kabliukais', rusai – *Баранчик* 'avinėlis', *Завивастый крест* 'užraitytas kryžius'.

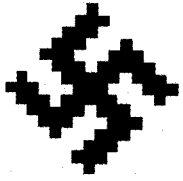
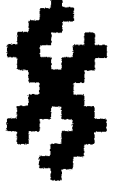
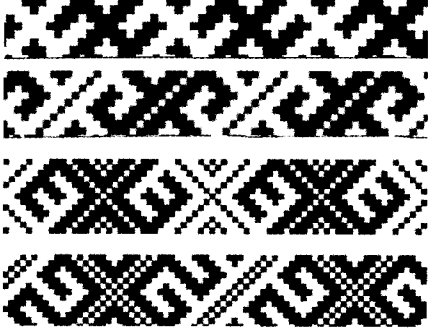
Baltų ir slavų tradicijose rašto pavadinimų įvaizdžiai įvairuoja nuo artefakto iki geometrinės figūros. Įvaizdžio semantikoje vyrauja laužytos, suraitytos, grėbliuotos linijos raštų pavidalo apibūdinimai, nutolę nuo archetipinės grėblio (šukų) įvaizdžio ir kryžiaus, svastikos ženklų simbolikos, sietinos su dangaus šviesulių šviesos semantika (žr. Tumėnas 2002: 58, 170, 175–180, 213–215; 2008: 79–80, 83).

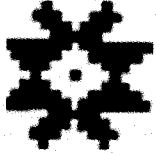

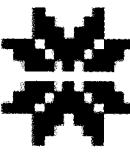
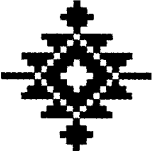
11. Žvaigždės būna dviejų atmainų: a) paprastesnes žvaigždes lietuviai vadina *Žvaigždutė*, *Lapuota snagė*, *Saulutė*, *Roželė*, *Dobiliukai*; latviai vadina *Zvaigžņe* 'žvaigždė', *Zvaigņites* 'žvaigždytės', *Saulīte* 'saulytė'; baltarusiai vadina *Рожа* 'rožė', *Кветок* 'gėlėlė', *Звезда* 'žvaigždė', *Звёздочка* 'žvaigždutė', *Сонца* 'saulė', *Спарыш* 'Aitvaras?', *Зорка* 'Aušrinė', *Васмирог* 'Aštuoniaragis', *Лебедзь* 'Gulbė'; rusai žvaigždes vadina *Мельницы* 'malūnai', *Гусиные лапы* 'žąsų pėdos', *Цветки* 'gėlės'; b) dantytą rombą lietuviai vadina *Žvaigdutė*, *Obuoliukas*, *Žysiažarnis*, *Vilko gerklė*, *Danteliuotas raštas*; baltarusiai vadina *Громовик* 'perkūnas', *Серца* 'širdis'.

Su žvaigždės raštu susijusių įvaizdžių įvairovė, gausa ir bendrybės baltų ir slavų tradicijose liudija jo archajiškumą. Bendra šių tradicijų ypatybė – į vieną asociacijų eilę sieti dangaus šviesulius ir dangaus šviesos reiškinius, išskirtines gėles, kitą augaliją, vandens paukščius. Lietuviška medžiaga leidžia daryti išvadą, kad šio ženklo semantikos laukas artimas rombo su ataugėlėmis ir katpėdėlėmis raštų mitopoetikai (žr. Tumėnas 2008).

3 lentelė. Artefaktų ir kosmoso objektų įvaizdžiai

RAKE		DOUBLE RAKE, CRYFISH
LT: Grėbliukai, Šukos		Dvilypas grėblalis, Sulaužtinis grėblelis, Vėželis
LV: Trejkajiņš		
BEL: Грабельки		
RUS: Гребёнки		

		
BROKEN RAKE		
LT: Grėbliukai, Sulaužtinis grėblelis		
LV: Ugunskrusts, Kāšu krusts		
RUS: Баранчик, Завивастый крест		

				
STAR, ROSE				APPLE, GOOSE INTESTINE, WOLF MOUTH
LT: Žvaigždutė, Lapuota snaigė, Saulutė, Roželė, Dobiliukai				Žvaigždutė, Obuoliukas, Žūsiažarnis, Vilko gerklė, Danteliuotas raštas
LV: Zvaigžņe, Zvaignītes, Saulīte				
BEL: Рожа, Кветок, Звезда, Звездачка, Сонца, Спарыш, Зорка, Васмирог, Лебедзь				Громовик, Серца
RUS: Мельницы, Гусиные лапы, Цветки				

d) Geometrinių figūrų įvaizdžiai

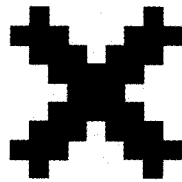
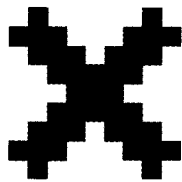
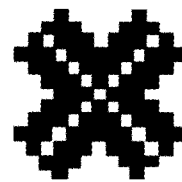
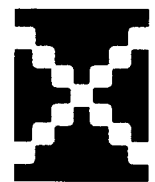
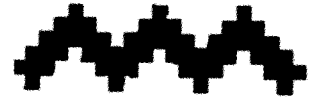

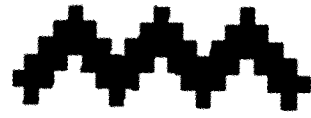

12. Paplitę trijų atmainų kryžiuo raštai: a) paprastą kryžiuo raštą lietuviai vadina *Kryžiukas, Krikštelis*; b) dvigubų linijų kryžiuoką lietuviai vadina *Gvazdikas*; baltarusiai – *Казлы* ‘ožiai’ ir *Рачыкі* ‘vėžiukai’; c) Kryžiuoką stačiakampyje lietuviai vadina *Gromatėlė*, baltarusiai – *Грамавік* (?) ‘perkūnas’, *Грамабой* (?) ‘perkūnija’, rusai panašius raštus prijuostėse vadina *Яблочки* ‘obuoliukai’.

Baltų ir slavų tradicijų sąsajos vyraujančiuose šio tipo ornamentų įvardijimuose pagrįstos pasitelkiamų įvaizdžių kryžine formos sandara. Obuoliukų įvaizdžio pasitelkimas gali atitikti dangišką žiedų, kryžiaus ir perkūnijos semantikos lauką. Baltarusių medžiaga (nors ir abejotino patikimumo) leidžia įtarti, jog lietuviškas ženklo pavadinimas *gromatėlė* gali būti susijęs su slavišku perkūnijos pavadinimu.

13. Zigzago raštas būna kelių atmainų: a) juostose ir kituose tekstilės dirbiniuose jis lietuvių vadinamas *Lankutė, Kripė, Vingelis*. Latviai jį vadina *Likumiņš* ‘vingelis’, *Vīngu raksts* ‘vingių raštas’. Baltarusiai vadina *Крывуля* ‘kreivuolė, kreivė’; b) dantytą zigzagą juostose lietuviai vadina *Žūsiažarnis*.

Šio rašto įvaizdžių bendrybės susijusios tik su vingiuotos, kreivos formos apibūdinimais.

4 lentelė. Geometrinių figūrų įvaizdžiai

			
SMALL CROSS, BAPTISM SIGN		CARNATION	LETTER
LT: Kryžiukas, Krikštelis		Gvazdikas	Gromatėlė
LV: Krustiņš			
RUS:			Яблочки
BEL:		Казлы, Рачыкі	Грамавік, Грамабой
			
			
BENT		GOOSE INTESTINE	
LT: Lankutė, Kripė, Vingelis		Žūsiažarnis	
LV: Likumiņš, Vīngu raksts			
BEL: Крывуля			

IŠVADOS

Tradicinė tyrinėtų tautų ornamento nomenklatūra apima naminius bei laukinius gyvūnus, augalus. Dažnai pasitaiko, kad pasitelkiami tik fragmentiški objekto dalių įvaizdžiai (pvz., gyvūno kūno dalys – pėdos, nagai, akys, žarnos). Fragmentiški gyvūnų kūno dalių įvaizdžiai primena archajišką padalintos aukos sampratą. Taip pat pasitelkiami įvaizdžiai, susiję su dangaus šviesuliais ir žemdirbyste. Ženklų mitopoetiški įvardijimai neretai kuriami išskiriant iš aplinkos taurius arba ritualinį, mitologinį kontekstą turinčius objektus, dažnai minimus ir tautosakoje. Atskirą nomenklatūros dalį sudaro liaudiški gamtos reiškinių bei technikos formų geometrijos terminai, pvz.: *lankutė, grandinė, sulaužtinis, aštuoniaragis, kryžius su kabliukais, kripė, vingelis, kriuvulė (kreivė), danteliuotas raštas* ir kt.

Daugumą ženklų įvardijimų įvairių tautų tradicijose sieja panašus jų semantikos laukas. Pasitaiko ir tokių ženklų, kurių pavadinimai įvairiuose kraštuose yra ypač artimi (pvz.: *grėbliuko, roželės (saulės), vėželio, vėžlelio, varlytės* tipo raštai). Tai liudija jų semiotikos archajiškumą.

Ženklų tradiciniai pavadinimai mitologinėje gamtos stichijų sandaroje apima žemę, vandenį, ugnį ir orą (vėją). Kosmogoninėje schemoje jie atitinka žemės, erdvės (aukalią, gyvūniją, paukščiai) ir dangaus pasaulio sritis (dangaus šviesuliai).

Raštų tipų pavadinimų variantiškumas primena mitinį mąstymą, kuriam būdingas reikšmių kodavimas ir kodų variantiškumas, mito elementai tarsi „susikaidomi“ ir „išmėtomi“ šventybės ir kasdieniame pasaulyje, visoje supančioje aplinkoje ir gyvuoja mitopoetinių įvaizdžių pavidalu (Toporov 2000: 127–129). Visos tradicijos turi daugybę aliuzijų ir nuorodų į pagrindinį mitą pačiuose įvairiausiose liaudies atminties ir papročių aspektuose. Todėl vienos specifinės reikšmių sistemos elementas galėjo nurodyti tam tikrą kitos sistemos sritį. Tokios sąrangos dėka simbolinės reikšmės gali būti abipusiai išvedamos viena iš kitos (Байбурин 1989).

Baltų ir slavų geometrinių tekstilės raštų pavadinimai turi itin daug bendrybių. Ši žodinė ir vizualinė kūrybos sritis rodo, kad kultūros ženklai, simboliai ir kalba gali turėti bendrą reikšmių struktūrą, priklausantią vieningam pasaulėvaizdžiui, kuriam būdingos įvairiausios simbolių sąsajų ir atitikmenų sekos.

LITERATŪRA

Balčikonis, J. 1961: *Audinių raštai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Bernotienė, S. 1974: *Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab. – XX a. pr.*, Vilnius: Mintis. (Lietuvos TSR istorijos-etnografijos muziejus)

Dzērvītis, A. 1925: Raksts par ornamentu nosaukumiem tautā. Dabūjis no 80 gadu vecas māmuļas Lielezelē, *Latvijas saule* 34, 338–339.

Galaunė, P. 1930: *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas: L.U. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys.

Jurkuvienė, T. 2001: *Lietuvių liaudies juostos*, Vilnius: Gervėlė.

Łobaczewska, O. 2005: Dywany ludowe tkane z pasków na pograniczu białorusko-polsko-litewskiego. L. Mróz, M. Zowczak, K. Waszczyńska (red.), *Regiony. Granice. Rubieże. Tom w darze dla profesora Mariana Pokropka*, Warszawa: Wydawnictwo DiG i Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, 327–338.

Mikėnaitė, A. 1969: Įvadas. A. Mikėnaitė, J. Balčikonis (sud.): *Lietuvių liaudies menas: Juostos*, Vilnius: Vaga, 7–14.

Nenartavičiūtė, E. 1995: Rinktinės juostos. V. Mačiekus (sud.), D. Ulčinaitė (red.), *Dieveniškės*, Vilnius: Mintis, 310–319.

Nėnienė, I. 2010. *Zanavykų tekstilės tradicijos (XIX a. – XXI a. pr.)*, Kaunas: Technologija.

Niedre, J. 1930: Krustpils apvidus jostas, M. Siliņš (red.). *Valsts Vēsturiskā Mūzeja Krājumi 1*. Rīga: Valsts Vēsturiskā Mūzeja izdevums, 9–17.

Niedre, J. 1931: Latviešu cimdi, M. Siliņš (red.), *Valsts Vēsturiskā Mūzeja Krājumi 3*. Rīga: Valsts Vēsturiskā Mūzeja izdevums, 11–22.

Paegle, E. 1943: *Latvju rakstu ābecīte*, Rīga: Autora izdevums.

Savoniakaitė, V. 1998: *Audiniai kaimo kultūroje: lietuvių geometrinių raštų XIX–XX amžiuje*, Vilnius: Alma littera. (*Lietuvos etnologija* 4)

Siliņš, M. 1924: Alšvanga. R. Zariņš (red.), *Latvju raksti. Ornament letton 1*, Rīga: Valstapīru spiestuve, 1–56.

Slava, M. 1992: *Latviešu rakstainie cimdi*, Rīga: Zinātne.

Tamošaitienė, A., Tamošaitis, A. 1988: *Lithuanian sashes*, Toronto: Lithuanian Folk Art Institute.

Toporov, V. 2000 – V. Toporov. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai. Rinktinė*, sudarė N. Mikhailov, Vilnius: Aidai.

Tumėnas, V. 2002: *Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika*. Vilnius: Diemedis. (*Lietuvos etnologija* 9)

Tumėnas, V. 2003: Baltiškų juostų simbolių sistemos paieškos: nuo mokslinės interpretacijos iki autentiškos tradicinės liaudiškos tipologijos. D. Klajumienė (sud.), *Istorinė tikrovė ir iliuzija: Lietuvos dvasinės kultūros šaltinių tyrimai*, Vilnius: VDA leidykla, 21–38. (*Acta Academiae Artium Vilnensis. Vilniaus dailės akademijos darbai. Dailė* 31)

Tumėnas, V. 2006: Aplinkos realiųjų transformacija lietuvių juostų raštų pavadinimuose: liaudiško mąstymo principų paieška. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 5 (14) 2005, 139–154.

Tumėnas, V. 2005: Vietiniai ir universalieji lietuvių mitinių-poetinių įvaizdžių ir ornamentų lytinės simbolikos aspektai: baltų ir hindų tradicijų paralelės. *Kultūrologija* 12: *Rytai–Vakarai: Komparatyvistinės studijos* IV, 417–440.

Tumėnas, V. 2006: Dualinė juostų simbolika: atitikmenys ir tipologinės sąsajos Lietuvoje, Rytų bei Senosios Europos kultūrose. *Kultūrologija* 14. *Rytai–Vakarai: Komparatyvistinės studijos* V, 202–223.

Tumėnas, V. 2008: The Visual and the Mythical-Poetic Interpretations of Sky Luminaries in Lithuanian Traditional Textiles. J. Vaiškūnas (ed.), *Astronomy and Cosmology in Folk Traditions and Cultural Heritage*, Klaipėda: Klaipėda University Press, 78–85. (*Archaeologia Baltica* 10)

Tumėnas, V. 2009: The Connections Between Old European Signs and Lithuanian Sash Ornamentation. J. Marler, M.R. Dexter (eds.), *Signs of Civilisation: Neolithic Symbol System of Southeast Europe*, Novi Sad: Serbian Academy of Sciences and Arts, Novi Sad Branch; Sebastopol: Institute of Archaeomythology, 215–221.

Znamierowska-Prüfferowa, M. 1934: *Paski w okolicy Druskienik*, Lvów: Towarzystwo Ludoznawcze. (= *Lud* 32, 1933, 35–40).

Байбури́н, А.К. 1989. Семиотические аспекты функционирования вещей. А.С. Мильников (ред.), *Этнографическое изучение знаковых средств культуры*, Ленинград: Наука, 63–88.

Гринкова, Н.П. 1928: Однодворческая одежда Коротоякского уезда, Воронежской губернии. *Известия Ленинградского Государственного педагогического института им. А.И. Герцена. Mitteilungen des Leningrader Staatlichen Pädagogischen Herzen-Instituts* 1, 148–174.

Кацар, М.С. 1996: *Беларускі арнамент: Ткацтва. Вышыўка*, Минск: “Беларуская Эцыклапедыя” імя Петруся Броўкі.

Клетнова, Е.Н. 1924: *Символика народных украс Смоленского края*, Смоленск: Издание государственных музеев и ГУБОНО. (*Труды Смоленских государственных музеев* 1)

Куфтин, Б.А. 1926: *Материальная культура русской мещеры*. Часть 1-я. *Женская одежда: рубаха, понева, сарафан*, Москва: Тайнинский печатник. (*Труды Государственного Музея Центрально-Промышленной Области* 3)

Нячаева, Г.Р. (ред.), 2004: *Арнаменты Падняпроўя*, Минск: Беларуская Навука.

Русаква, Л.М. 1989: *Традиционное изобразительное искусство русских крестьян Сибири*, Новосибирск: Наука (Сибирское отделение).

Попов, К. 1986: *Български народни орнаменти. Везьба, плетива, тъкани*, София: Български художник.

Рыжакова, С.И. 2002: *Язык орнамента в латышской культуре*, Москва: Индрик.

Шмелева, М.Н., Тазихина, Л.В. 1970: Украшения русской крестьянской одежды. П.И. Кушнер (отв. ред.), *Русские: Историко-этнографический атлас. Из истории русского народного жилища и костюма. Украшение крестьянских домов и одежды (середина XIX – начало XX в.)*, Москва: Наука: 89–123.

Тумėnas, V. 2011: Орнамент тканих литовських народних поясів у кроскультурній перспективі: аналогія в етнологічних культурах Давньої Європи. *Народна творчість та етнологія. Folk Art and Ethnology* 3: *Литовська етнологія. Lithuanian ethnology*, 74–85.

ОБЩИЕ ЧЕРТЫ НАЗВАНИЙ (НОМЕНКЛАТУРЫ) И ВИДА (ФОРМЫ) ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ТЕКСТИЛЬНЫХ УЗОРОВ У БАЛТОВ И СЛАВЯН

РЕЗЮМЕ. В статье анализируются общие черты типов форм и названий традиционного (XIX в. и первой половины XX в.) текстильного геометрического орнамента (полос и близких им знаков) у балтов (литовцев и латышей) и славян (прежде всего белорусов и русских), свидетельствующие о культурных связях и существенных особенностях представлений о традиционном орнаменте, архаичности принципов его народной классификации.

Номенклатуре узоров свойственна поливариантность – синонимичные названия одного и того же узора нередко принадлежат разным сферам мифопоэтического мира. Образ, создаваемый названием узора, обычно имеет переносное значение, которое символизирует еще какой-то объект или явление. Например, образы растительного и животного мира коррелируют с образами небесных светил и наоборот. Более рациональная классификация, опирающаяся не только на анализ образов первичных наименований, но и на их символику, была бы возможной при применении другой, более сложной методики интерпретации. Однако на данном этапе предлагается классификация литовских знаков первого семиотического уровня, опирающаяся на мифопоэтику самых характерных наименований. Вместе с тем анализируются связи литовских узоров с узорами других народов.

Номенклатура орнамента охватывает образы растений, животных, артефактов и природных реалий, народные геометрические фигуры. Часто встречаются образы частей тела животных, соответствующие архаическим представлениям о жертве. Мифопоэтические названия знаков нередко создаются с использованием объектов, имеющих высокий статус в мифологическом контексте, популярных также в фольклоре. Они охватывают космологические области земного (растения, животные, птицы) и небесного (небесные светила) пространств.

Большинство названий знаков в традициях разных народов связывает похожее широкое семантическое поле. Названия некоторых знаков особенно близки (например, узоры типа

grėbliukas *гребешок*, roželė *розочка (солнца)*, vėželis/vėžlelis/varlytė *рачок/черепаха/лягушочка*). Это свидетельствует об архаичности их семантики.

Исследование общностей балтийских и славянских названий текстильных узоров показывает, что они имеют похожую вариативную структуру значений, для которой характерны разнообразные последовательности символических связей и соответствий. Вариативность и символичность названий узоров соотносятся с мифологическим мышлением, в котором элементы мифа словно «дробятся» и «разбрасываются» в сакральном и профанном мире, во всей окружающей обстановке и живут в форме мифопоэтических образов, а символические значения кодируются вариативно и могут быть взаимно выводимы одно из другого.

VYTAUTAS TUMĖNAS

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Lietuva

tumenas@istorija.lt; vytautui.vytui@gmail.com